

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԽԱԶԱՏՈՒՐ - ԱՍԱԴՈՐ

(ASATOR)^(*)

Պ. Ժողէֆ Լուան սքանչելի մենագրութիւն մը նուիրած է Անտիոքի դուքս Ստաւրակիոսի («Սաւէն տրուած», Stavrakios կամ Christodote), որ հաւատարմօրէն ծագայեց Ռոմանոս Տիոտէնի (1068-1072)։ Սաւատուր շատ մեծ անձնաւորութիւն մըն էր և շատ անգամ, յաշտ իր ժամանակակիցներուն, բարեկամ թէ թշնամի, աւելի մեծ նկատուած է քան իր կայսրը։ Սեւեռականները լաւ կը ճանչնային զինքը, վասնզի քիչ մնաց որ յաջողէր կտրել նահանջի գիծը այն Թրքական բանակին, որ 1069ին Իկոնիոնը աւարի տուած էր։ Ծանօթ է որ այս նպատակով զիրք բռնեց Մոպսուեստայի մէջ (Կիլիկիա), ուրկէ կը սպառնար թշնամիին, որ բանակած էր Baltolibadinի մէջ։ (Հաւանականաբար այսօրուան Զուքուր-Օվան)։ Բայց թուրքերը իրենց աւարը լքելով յաջողեցան փախչիլ Ամանոսի կիրճերէն և Հալէպ հասնիլ։ Այս փորձանքէն ազատելէ ետք, սեւեռական աւարառուները անշուշտ պարծենցած են թէ յաջողած էին խարել թիւզանդացւոց մեծ զօրավար Սաւատուրը։

Երկու տարի վերջ, թուրքերը տեսան որ, այն քաղաքային պատերազմին ընթացքին, որ թիւզանդացւոց համար շատ աւելի ծանրակշիռ և իրական աղէտ մը եղաւ քան Մանձկերտի պարտութիւնը, որուն հետեւանքն էին այս ներքին պառակտումները, քրիստոնեայ զօրավար մը ո՛չ միայն «կը դիմանար» արեւելեան փոքր-Ասիոյ մէջ, այլ և կրնար ուղած անձը բարձրացնել կայսերական դահուն վրայ։ Սաւատուր քանի մը անգամ փրկեց Ռոմանոս Տիոտէնը։ Երբ այս վերջինը ազատ արձակուեցաւ սուլթանին կողմէ, Հայր անոր տրամագրութեան տակ բանակներ դրաւ, որպէսզի կարենայ պայքարիլ Միքայէլէ. Տուկիծի դէմ։

Ամասիոյ պարտութենէն ետք, տարաբախտ Ռոմանոս ապաստանեցաւ Tyropoion ամրոցը։ Սաւատուր է որ նորէն անոր օգնութեան փութաց։ Եւ նոյնիսկ պատմագիրներ կան, որ Հայր կը ներկայացնեն իրրեւ թիւզանդական Ney մը կամ de Bourmont մը, որ երբ երես երեսի կուգայ իր նախկին վեհապետին հետ, որուն դէմ կուռելու զըրկըւած է, պարտութեան կը մատնուի անոր համար տաժած իր սէրէն և երախտագրտութենէն։

Սաւատուր յաջորդ ձմեռը Ռոմանոս Տիոտէնի հետ Կիլիկիոյ մէջ անցուց։ Հոն կը սպասէր այն օգնական զօրքին՝ զոր իր դաշնակից սուլթանը խոստացած էր։ Պատերազմին այս վերջին շրջանին, «Ռոմանոսեաններուն բուն պետը կը թուի ըլլալ ո՛չ թէ նոյնինքն Ռոմանոս, այլ Սաւատուր։ Վճռական ճակատամարտը տեղի ունեցաւ Տարսոնի մօտ, Անդրոնիկ Տուկիծի (որուն կ'օգնէր Փրանկ Կրիսպին) և Սաւատուրի բանակներուն միջև։ Անտիոքի դուքսը ձիէն ինկաւ և գերի բռնուեցաւ Անդրոնիկի կողմէ, որ կ'երեւայ թէ մեծարանքով վարուեցաւ անոր հետ և զայն ազատ արձակեց։ Այս պարտութենէն ետք, Ռոմանոս Տիոտէն, պաշարուելով Ատանայի մէջ, չկրցաւ դիմագրութիւնը երկար ատեն շարունակել, իր յուսահատ ղեկավարները դաւաճանեցին իրեն, զինքը յանձնեցին Տուկիծիներուն, որ, ինչպէս յայտնի է, անդթօրէն կուրցուցին անոր աչքերը։ Խեղճ Տիոտէն այս ահաւոր պատիժէն վերջ երկար չապրեցաւ։

Հայ քրոնիկագիրները, հետաքրքրական բայց ոչ զարմանալի երեոյթ (վասնզի շատ հազուադէպ է որ յիշեն այն Հայերը՝ որ յունադաւան եղած են) չեն յիշատակեր այս երեւելի Հայր, որ իրականութեան մէջ փոխ-կայսր մը կամ գեր-կայսր մըն էր։ Եւ արդէն Սաւատուր պատմութենէն կ'անհետանայ իր տիրոջ և պաշտպանեալին հետ միասին։ Որովհետեւ բնաւ չէ ապացուցուած, որ Սաւատուրը պէտք է նոյնացնել Պետի հետ որ 1068ին [ուղղել՝ 1065ին Հ. Պ.] Անտիոքի դուքսն էր, ըստ Մատթէոս Ուռհայեցոյ։ Բայց, ասոր փոխարէն, ցոյց պիտի տանք որ մահմետականները բնաւ չեն մոռցած Սաւատուրը, ինչ որ բնական է։ Վասնզի, ինչպէս որ տեսանք, Սաւատուր, ինչպէս Ռոմանոս ալ, թուրքերուն

(*) Հրատարակուած Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales Բ. հատորին (Mélanges Bidez) մէջ (1934), էջ 459-463), Héros épiques méconnus վերնագրով յօդուածի մը մէջ։

դաշնակիցը, բարեկամը եղաւ։ Սեյյիտ Պաթթալ թրքական վէպին մէջ, սերած աւարական սկզբնատիպէ մը, որուն մէջ պահուած է Մալաթիոյ զիւցազնազէպը (Թ. դար), իրարու ետեւէ յիշուած են բիւզանդական կայսրեր, ամէնքն ալ առաւել կամ նուազ հլու վաստիներ իսլամութեան։ Բացորոշ է որ Բիւզանդական կայսրերը այս ձեռով իսլամութեան նուիրուած և նոյն իսկ (ընդհանրապէս մահուան մօտ) իսլամացած ցոյց տալու զազափարը զիւցազներգակներուն ներշնչած են Մանձկերտէն ետք պատահած դէպքերը։ Թ. դարուն պատմական շրջանակին մէջ մուծուած են պատմութիւններ, որ կը յիշեցնեն ԺԱ. դարուն վախճանը և ԺԲ. դարուն առաջին տարիները։ Արդ, իսլամութեան վասալ այս երեք կայսրերն են՝ կարգով — Կոստանդինէ մը իր «որդի Հերակլի» (չփոթութիւն մը Կոստանդին Տուկիծի հետ) — Ասագոր (5րդ դերք Սեյյիտ Պաթթալի), Թագֆուր (Takfur) (6րդ դերք), Գանաթոս (Kanathus) (7րդ դերք)։ Այս երեք անուններուն մէջ Թագֆուր ամենէն երկիմաստն է։ Որովհետեւ Թագֆուր, որ Նիկեփոր և հայերէն «Թագաւոր» բառերուն մէկ «խառնուրդ»ը կը թուի ըլլալ, թրքական արարելէնի մէջ շատ սովորական մէկ անունն է Բիւզանդիոնի կայսր և անոր պաշտօնատարներուն։ Կարելի է ենթադրել որ այս Թագֆուրը Նիկեփոր Մելիսենուսը կամ Նիկեփոր Բոտանիատն ըլլայ։ Բայց ասոր հակառակ, Գանաթոս անունը յստակ կը թուի. ապահովաբար Բոտանիատն է, որ Գանաթոսի նման, իր քաղաքական կեանքը սկսած է իրր ճշմարիտ թրքական վասալ մը։ Եթէ հետագային Գանաթոս «կ'ըմբոստանայ» և իսլամութեան ահաւոր թշնամի մը կը դառնայ, պատճառ ըլլալով Մալաթիոյ վերջնական ազէտին, Ֆրանկ Ուճի օգնութեամբ, պատճառն այն է, որ Բոտանիատէն անմիջապէս ետք, զօրավար Ալեքսիս Կոմնէն (Comnène) (որ կրնայ իր նախորդին հետ չփոթուած ըլլալ), գահ կը բարձրանայ և խաչակիրներուն օգնութեամբ վճռական հարուածներ կուտայ իսլամութեան։

Սելճուգեանները, որ կը կարծէին վերջնականապէս վասալութեան վերածած ըլլալ Բիւզանդիոնի «Թագֆուր»ները և Գանաթոսները, ապշած ըլլալու են երբ, իրենց

առասպելական յաղթանակներէն և նրաճումներէն քանի մը տարի ետք, այնքան հզօր յարձակումներու ենթարկուեցան մինչև Եփրատի վրայ, Կարելի է ըսել, թէ այս ապշութիւնը «կը կարգացուի» Սեյյիտ Պաթթալի վերջին էջերուն մէջ — և եթէ Մելիտինէ հետագային կը վերագրաւորի և հապճեպով կը վերաշինուի, ակնարկութիւն մըն է (բայց միայն վէպին վերջը) քաղաքին վերագրաւման Գանիշմէնտեաններուն կողմէ, որոնք արդէն իրենց ծագումը մինչև Սեյյիտ Պաթթալ կը հանէին։ Այս բացայայտ իրողութեանց հակառակ, կարելի էր տակաւին առարկել մեր վարկածին դէմ, թէ Kanathusին մէջ չեն գտնուիր Botaniatesին բոլոր բաղաձայնները, և հարցնել մեզի, թէ ինչպէս պիտի բացատրէինք խորհրդաւոր Asatorը, որ յիշուած է իբրև նախարար Թագֆուրի և Գանաթոսի։ Մինչև հիմա Asatorին համար ունէ բացատրութիւն չէ առաջարկուած։ Եւ սակայն այս անունը երեք անուններէն ամենէն յստակն է։ Asator բացայայտօրէն Kh/atchatour-ն է, որ կայսր մը նկատուած է, և տեսնաք թէ ո՞րքան իրաւամբ կրնար կայսր մը նկատուիլ։

Սաչատուր, որ Թուրքերէն խաբուած էր Կիլիկիոյ մէջ և վերջէն անոնց հետ բարեկամացած և դաշնակցած էր, իրաւամբ արժանի էր Գանիշմէնտեաններուն զիւցազնազէպին մէջ շատ զովասական յիշատակութեան մը։ Արդարեւ, Ասատոր անագորոյն զիւցազներգակին կողմէ իբր համակրելի դէմք մը ներկայացուած է։ Եթէ, անհաւատ (կեալուր) ըլլալուն համար, կը մոռնայ կատարեալ հնազանդութեան խոստումները՝ զորս ըրած է գահ բարձրացած ատեն, եթէ կ'ըմբոստանայ մահմետականներուն դէմ՝ որոնք զինքը քանիցս կը ջախջախեն, թէ և անոր կ'օգնէ էմիր Օգայի զաւակը՝ Մալաթիոյ Գանալոնը, բայց խաղաղօրէն կը մեռնի իր անկողինին մէջ յուզիչ տեսարանէ մը վերջ։ Սեյյիտ Պաթթալ Ասագորին կը բերէ իր զաւակը՝ Թագֆուրը։ «Բայց Ասագոր շատ հիւանդ էր, և իր հրամանին վրայ հրամանատարները, որոնք հոն կը գտնուէին, ընդ առաջ գացին Սեյյիտի, ողջունեցին զայն, ինչպէս և Թագֆուրը և զանոնք երկուքն ալ առաջնորդեցին կայսր քով։ Իսկ Ասագոր կը մրտափէր անկողինին մէջ։ Սեյյիտ մօտեցաւ, սնարին

քով նստաւ և բսաւ. «Իշխա՛նդ իմ, ի՞նչ պէս ես: Զաւակդ քեզի բերի»: Ասադոր աչքերը բացաւ և գոչեց. «Ո՞ր է զաւակս: Կ'ուզեմ զինքը տեսնել ու յետոյ խալամութիւն ընդունիլ»: Թագֆուր հօրը քով փութաց և անոր ոտքերն ինկաւ: Զաւակին դէմքը տեսնելուն պէս՝ մատը բարձրացուց և մահմետական եղաւ»։ Թագֆուր յետոյ մանրամասնօրէն կը պատմէ Սեյիտի սրբազործութիւններն ու քաջասրտութիւնը: Կայսրը եօթը օր ալ ապրելէ ետք կը մեռնի: Սեյիտ իր ձեռքովը կը թաղէ զայն: Եօթը օր Սեյիտ Ասադորի մահը կուլայ: Ութը օրը անոր տեղ կայսր կը գնէ Թագֆուրը: Յետոյ, բանականորէն հրամանատարները կուգան և իրենց ծառայութեան հարկը կը մատուցանեն»։

Պատմական տեսակէտով ոչինչ կարելի է քաղել այս հրաշապատումներէն, որոնցմով լեցուն են Սեյիտ Պաթթալի հինգերորդ և միւս գիրքերը: Բայց Ասադորի կայսերական ասպարէզին սկիզբն ու վախճանը, իր զինակցութիւնը մահմետականներուն հետ, հարկը՝ զոր խոտացած էր վճարել, և մանաւանդ իր անունը, թոյլ կուտան մեզի ըսել, թէ Սալատուր և Ասադոր նոյն անձն են: Եւ այս նոյնացման շնորհիւ, «յետ-Մանձկերտեան» կայսրերուն յաջորդութիւնը, այն ազատութիւններով՝ զորս պէտք է ներելի նկատել պատմական վէպի մը համար, և որ կը գտնուի Սեյիտ Պաթթալի վերջին մասին մէջ, թուականի մը նշանակութիւնը ունի այս զարմանալի վէպին խմբագրութեանը ժամանակը ճշգրտութեամբ տեսակէտով:

Յաւելուածական ծանօթութիւն. — Պ. Մարիուս Գանաւ կը գրէ թէ «Ասադոր» յիշուած է Տաթ-ուլ-Հիմմայի մէջ ալ, որ արարական նախատիպարն է Սեյիտ Պաթթալի: Ասադոր, Տաթ-ուլ-Հիմմայի մէջ «Տուքասներուն թագաւորն» է, և այս շփոթութիւնը կը հաստատէ մեր նոյնացումը, վասնզի Ասադոր եթէ Doukas-Տուկիծ մը չէ, doukas-դուքս մըն է, Անտիոքի դուքսը(*):

HENRI GREGOIRE

Թրգմ.

Բարիկ

ՀԱՅԿ ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

ԿՐՕՆԱ-ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

ՄԱՂԱՔԻԱՅԻ ԳՐԲԻՆ ՇՈՒՐՁ

12) Ան որ, այսպէս կը գործէ, թող ենովան հեռացնէ Յակորի վրաններէն, ան որ կը հսկէ և կը պատասխանէ, և ան որ ընծայ կը մատուցանէ բանակներու ենովան լին:

Խնդրոյ առարկայ եղող անհատը, իր պարագաներով, պիտի պատժուի: ער וענה «և իր որդին, և իր որդւոյն որդին»։ Վուլ. ունի magistrum et discipulum. իսկ LXX նաեւ καὶ ταπεινωθῇ նոյնպէս Զօհ. մինչև նկուն լիցի:

13) Եւ այս նորէն կ'ընէք: Ենովայի խորանը արցունքով կը ծածկէք, լալով և հեծեծանքով, որովհետեւ ան կը մերժէ հակիլ գէպի ընծան, և ընդունիլ հաճիլ ընծայ մը ձեր ձեռքէն:

Աղապատանք և զղջում, զուգընթացաբար մեղքերու ճահիճին մէջ, միսրճուող ապականութեան մը հետ, չեն ընծայի երբեք երաշխիքը դրական արդիւնքի մը: וזאת שנית תעשו LXX ունի καὶ ταῦτα, ἃ ἐμίσητε, ἐποίητε, այսինքն שנית կը թարգմանուի ἃ ἐμίσητε, ինչ որ կ'ենթադրէ երբ. יִשְׁנֹאוּ כֹסֶת LXX ἐκαλύπτετε՝ այսինքն «Խօշոր աւելի ուղիղ կը թուի: Ակ. Սի. Թէ. կը վերարտադրեն երբայական բնագիրը: Ակ. καὶ τοῦτο δεῦτερον ἐποιεῖτε. Սի. καὶ ταῦτα δεῦτερον ἐποιεῖτε. Թէ. καὶ τοῦτο δεῦτερον ἐποίησατε: Բառ. յִשְׁנֹאוּ յետոյ, Դպ. և Զօհր. «ձեր» ունին: Եւ երկրորդ, Արար. Եփ, Ասոր. ܬܬܝܠ, Աքքատ. sanu: Կօ. ծածկել, Ասոր. ܬܬܝܠ, Արար. ܬܬܝܠ հագնիլ: Դմա. արցունք, Արար. ܬܬܝܠ, Արար. ܬܬܝܠ, Աքքատ. baku:

14) Եւ կ'ընէք: Ինչօ՞ւ. — որովհետեւ ենովան վկայից քու և երիտասարդութեանդ կնոջ միջև, որուն դէմ դուն նենգեցիր, թէ և ան եղաւ կենակիցդ և ուխտիդ կինը: Ամուսնական կեանքի խախտում հիմը՝ որ անմիջականօրէն կ'առաջնորդէ բազմա-

(*) Byzantion հանդէսին (XVI, 2, էջ 529), փրոֆ. Ա. Կրեկուար կը գրէ թէ Ասադորի նոյնացումը Խալապատուրի հետ ամենուն կողմէ ընդունուած է: — Հ. Գ.: